

DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 415-447.

**HACI BEKTAŞ VELÎ'YE ATFEDİLEN MAKÂLÂT ADLI
ESERDE KUR'AN VE HZ. PEYGAMBER TASAVVURU***

Cenkso ÜÇER**

Esra ÇAYKARA***

ÖZ

Bugün itibariyle daha çok Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve gruplar, ülkemizde ve dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak özellikle 1990'lı yıllarda görülen kimlik politikaları bağlamında sıcak bir gündem konusu olmuştur. Bu çerçevede pek çok kitap kaleme alınmış, makaleler yayımlanmış, dergiler özel sayılar neşretmiş, özel televizyonlar kurulmuş ve bu alanda bir canlılık yaşanmıştır. Bu süreçte yeni bir kimlik inşası sürecine de tanıklık edilmiştir. Değişik disiplinlerin metodolojik farklılıkları ve hassasiyetlerinden kaynaklı farklılıklar bir yana, kişilerin şahsi duruşlarını Alevî geleneğe mal ederek bu sürece katılmaları, gelenek hakkında hemen hemen her konuda farklı durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı ocak yapılanması gerçeğine dayalı olarak iman esaslarıyla ilgili kabullerden ibadet hayatı uygulamalarına; âdâb erkândan dedelik, düşkünlük, musâhiblik gibi bir takım sosyal kurumsal yapılara varıncaya kadar bütün alanlarda geleneksel olarak gelenek mensupları arasında var olan farklılıklara yeni duruma göre ortaya çıkan farklılıklar da eklenince, gelenek hakkındaki karmaşa daha belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda Alevî gelenekte

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından 30 Eylül-01 Ekim 2021 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası "Türk Kültür Mirasını Mayalayanlar: Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran" Kongresinde sunulmuş olan bildirinin genişletilerek yayıma hazırlanmış halidir.

** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, cenksu.ucer@ybu.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org//0000-0001-9874-2990>.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, esraist34@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org//0000-0002-8764-2625>.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 17/12/2021

Kur'an ve Hz. Peygamber tasavvurları hakkında da gelenekte var olan kabullerin dışında pek çok görüşün dile getirilebildiği görülmüştür. Son dönemlerde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ileri sürülen bir takım iddiaların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi için öncelikle gelenekte var olan yerleşik temel kabullerin göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır. Bu itibarla geleneğe ait âdâb ve erkâna dair temel kaynaklar, gelenekteki temel zihniyeti ortaya koyan deyiş/nefesler ve geleneksel yapıyla ilgili yapılan akademik çalışmaların bu noktada dikkate alınması gerektiği açıktır. Hacı Bektâş-ı Velî'ye nispet edilen Makâlât, geleneğe ait âdâb ve erkânı ele alan ve özellikle Bektâşilik olmak üzere farklı ocak ve gruplarca kabul gören ve sıkça okunan bir eserdir. Bu çalışmada Makâlât'ta Kur'an ve Hz. Peygamber tasavvuru ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât, Kur'an, Peygamber (Hz. Muhammed)

CONCEPTION OF QUR'AN AND THE PROPHET IN MAKALAT ATTRIBUTED TO HAJI BEKTASH VELI

ABSTRACT

As of today, ocak (which means the associations) and groups, which are mostly used as Alevî, have become a hot topic in the context of identity politics, especially in the 1990s, depending on the developments in our country and the world. In this context, many books have been written, articles have been published, magazines have published special issues, private televisions have been established, and vitality has been experienced in this field. In the process, a new identity construction process has also been witnessed

Apart from the differences arising from the methodological differences and sensitivities of different disciplines, people's participation in this process by attributing their personal stances to the Alawite tradition has led to the emergence of different situations in almost every subject about the tradition. Based on the fact of structuring different "Ocak"s, from acceptances related to the principles of faith to practices of worship; From manners and etiquettes (âdâb erkân) to some social institutional structures such as dedelik, fondness (düşkünlük), brotherhood (musâhiblik), when the differences that arise according to the new situation are added to the differences that traditionally exist among members of tradition in all fields the confusion about tradition has become more apparent. In this context, it has been seen that many opinions can be expressed about the conceptions of Quran and the Prophet, apart from the traditional acceptances. It is clear that in order to properly evaluate some of the claims made in connection with the recent developments, the established basic assumptions existing in the tradition should be taken into consideration. In this respect, it is clear that academic studies on the basic sources of etiquette and etiquette belonging to the tradition, the sayings/breaths that reveal the

basic mentality in the tradition and the traditional structure should be taken into account at this point. Makâlât, which is attributed to Haji Bektash Veli, is a work that deals with the customs and manners of the tradition and is accepted and frequently read by different groups, especially Bektashism. In this study, Makâlât's conception of Qur'an and the Prophet are discussed.

Keywords: Haji Bektash Veli, Makalat, Qur'an, The Prophet (Muhammad)

Giriş

1950'li-1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara, özellikle de 90'lardan bugüne dünyada ve ülkemizde yaşanan bir takım sosyal ve siyasî gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dönüşüm ve kimlik politikaları olgusu her kesimi etkilemiştir. Bu dönüşüm ve olgudan, Türkiye'deki bütün dinî-kültürel oluşumlar gibi geçmişte her biri Bektâşî, Dede Garkınlı, Baba Mansurlu, Keçeci Babalı, Hubyarlı gibi mensup olduğu ocak ismiyle; son zamanlar da ise daha çok Alevî nitelemesiyle anılan toplulukların da etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan gelişmeler esaslı bir takım değişim ve dönüşümlere neden olmuştur.¹ Bu süreçte bir "Alevî" kimliği görünürlük kazanmış ve söz konusu ocak mensupları için bir şemsiye kavram olarak Alevî nitelemesi ve ismi yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.² Yine ülkemizde bu dönemde görülen gelişmeler çerçevesinde, artık günümüzde kendilerine daha çok Alevî nitelemesi kullanılan söz konusu ocak ve gruplarla ilgili hem dinî, siyasî ve sosyal alanlarda farklı konu başlıkları tartışılmış, yayınlarda bir çoğalma

¹ Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2008), 10; Necdet Subaşı, "Türk Modernleşmesi ve Alevîler", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009): 110; Abdullah Alperen, "Alevî(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler", *Dem Dergi* 2/6 (2009): 76-79.

² Anadolu'da söz konusu ocak ve gruplar için Alevî nitelemesinin kullanılmaya başlanması hakkında bkz. İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınları, 1994), 53; Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyat* 7/3 (2003): 124; Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini - Siyasi Tanımlamalar", *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, edit. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010): 71; Cenksu Üçer, *Alevîlikte Musâhiblik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 35-36.

görülmüş yanı sıra örgütlenme hususunda bir değişim ve canlılık yaşanmıştır.³

Farklı ocaklara ve tasavvufî geleneklere mensup olan Alevî nitelemeli toplulukların şehir şartlarında örgütlenmesinde de çeşitlilik görülmüştür. Başlangıçta her ne kadar dernekler ve vakıflar genelde belli yöre ve soydan (ocaktan) gelen kişilerin kümelenmeleri olarak biçimlense de zamanla siyasî, ideolojik ya da anlayış birlikteliklerinin şekillendirdiği yeni “Alevîlik anlayışları ya da kimlikleri”ne bağlı olarak ortaya çıkan bir örgütlenme söz konusu olmuştur. Bu noktada işaret edilmesi gereken en önemli husus, hem yayınların hem örgütlenmenin büyük oranda, şehirde yetişen ve ideolojik yeni kimliklere bürünmüş ve geleneksel Alevîlik kabul ve kurumlarıyla irtibatlarını kopartmış olan; ancak Alevîlik kelimesinin bir nevi “boy-soy-aşiret sistemi”ne dayalı sosyal bir yapıda varlığını sürdüren gruplar için bir (kültürel) üst kimlik olarak kullanılması nedeniyle, mensup oldukları aşiret ya da soy veya boy dolayısıyla kendilerini aynı zamanda Alevî kimliğine mensup hissedebilen yeni nesilce –şehirli Alevîler- yürütülmüş olmasıdır.⁴

Bu süreçte, kendilerine daha çok Alevî ismi/nitelemesi verilen ocak ve grup mensupları, doğal olarak kendi geleneklerini ve farklı siyasî-ideolojik mensubiyetlerini merkeze alarak kitaplar ve dergiler yayımlamıştır. Geleneksel anlamdaki ocak, bölge ve bağlı olunan tasavvufî gelenek anlamındaki farklılıklara ilaveten şehirde de farklı Alevîlik anlayışlarının oluşması, pek çoğu birbiriyle ilgisiz eserlerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu husus pek çok yazar ve araştırmacının konu hakkında yaptığı çalışmalara göz atıldığında daha net anlaşılmaktadır.⁵

³ Cenksu Üçer, *Anadolu’da Alevî Ocakları ve Grupları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 17-19.

⁴ Üçer, *Alevîlikte Musâhibîlik*, 194.

⁵ Bu konuda yapılan bilimsel ve popüler çalışmaların genel bir değerlendirmesi için Bkz. Karin Vorhoff, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar”, *Alevî Kimliği*, edit. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun (İstanbul: TVY Yayınları, 1999): 32-66.

Alevî nitelemeli geleneğin statüsü ya da neliği hakkında dile getirilen görüşlere kabaca göz atmak bile bu konudaki karmaşıklığın boyutlarını açıkça göstermeye yetmektedir. Alevîlik, “kültürdür, yaşam biçimidir, İslâm’ın Anadolu yorumudur, Zerdüştlüktür, Türk dinidir, ulusçuluktur, solculuktur ve sosyalizmdir, materyalist bir felsefedir, tasavvufur, tarikattır, heterodoks İslâm’dır, Şîiliktir, dindir, mezheptir...”⁶ şeklindeki birbiriyle çok farklı ve bir o kadar da ilgisiz olan tanımlamalar ve görüşlerin dile getirilmesi, işaret edilen hususun net bir şekilde görülmesini sağlamaktadır.

Alevî nitelemeli gelenek ve mensupları (ocak ve gruplar) hakkında yapılacak bir çalışma, kuvvetli bir İslâm ilahiyatı, mezhepler tarihi, tasavvuf ve tasavvuf tarihi, dinler tarihi, edebiyat, sosyoloji, antropoloji ve tarih nosyonu ve metodolojisini gerekli kılarken, aynı zamanda, Alevî gelenek ve mensuplarındaki esnek ve karma yapıyı dikkate alan ve bu yapının günümüzdeki yansımalarını irdeleyen alan araştırmalarına dayalı olarak da gerçekleştirilmesi gerekmektedir.⁷

Günümüzde Alevî gelenek ve mensupları (ocak ve gruplar) ile ilgili tartışmaların sağlıklı bir biçimde yapılabilmesi ve bu tartışmalar sonucu Alevî gelenek ve mensuplarının doğru olarak bilinmesi ve doğru sonuçlara ulaşılabilmesi için, yukarıda işaret edilen bilim dallarının metodolojileri kullanılmak suretiyle temel prensip ve karakteristiklerinin, teorik/inançlar, pratik/ibadetler, kültür, zihniyet veya ahlâk⁸ bağlamlarında ortaya konularak öncelikle Alevî geleneğin oturduğu temel zeminin açığa çıkarılması gerekmektedir. Nitekim ister tarihî yönünü, ister dinî yönünü, ister kültürel ve folklorik yönünü, isterse sosyolojik

⁶ Alevîliğin ne olduğu konusunda yapılan tartışmaları derleyerek toplu halde okuyucuya sunan bir çalışma için bkz. Baki Öz, *Alevîlik Nedir?* (İstanbul: Der Yayınları, 1996). Alevîliğin Alevî geleneğe mensup yazarlarca nasıl algılandığı hakkında bkz. İlyas Üzüm, *Günümüz Alevîliği* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1997), 159-188. Bu konuda ayrıca bkz. Sayın Dalkıran, “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, *Ekev Akademi Dergisi* 6/10 (2002): 109-110.

⁷ Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, 1, 2, 186.

⁸ Alevî nitelemeli gelenek inanç boyutlu olduğu için, bunun bütün yönleriyle anlaşılması için sosyologlar tarafından dinî tecrübenin ifade şekilleri olarak nitelendirilen unsurların göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır. Dinî tecrübenin ifade şekilleri için bkz. Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, trc. Ünver Günay (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1995), 43-61.

yönünü ele alsın, Alevî gelenek ve mensupları hakkında yapılan her çalışmada bu temel zemin mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bu temel zemin iyi anlaşılmadığı zaman, Alevî geleneğin statüsü, âdâb ve erkân merkezlerinin durumu, ibadet dili vb. hakkında yapılacak çalışmaların ve tartışmaların sağlıklı olması mümkün olmayacak, dolayısıyla Alevî geleneğe mensup ocak ve gruplar hakkındaki bilgisizliğin ve belirsizliğin sürmesine ve bu konu etrafında yapılan tartışmaların çerçeveden yoksun, temelsiz bir halde ve aynı zamanda konuyu daha da anlaşılmasız kılarak devam etmesine neden olacaktır.⁹

Ülkemizdeki modernleşme ve şehirleşme sürecinde bağlı olarak Alevî nitelemeli gruplar belki de tarihlerdeki en kapsamlı değişikliklerden birini yaşamaya devam etmektedir. Yaşanan bu süreç başta ilhâm ve keşf merkezli kabulleri olmak üzere, *dedelik*, *düşkünlük* ve *musâhiblik* gibi anlayış ve kurumsal yapıları da kökten sarsmış ve Alevî ocak ve grupların dinî ve sosyal hayatında önemli roller oynamış olan bu anlayış ve kurumları âdeti işlevsiz hale getirmiştir.¹⁰

Geleneksel ocak ve tasavvufî mensubiyet farklılıklarına ek olarak günümüzde Alevî nitelemeli gelenek ya da mensupları hakkında pek çok değişik görüşün, kabulün ve duruşun olduğu bir ortamda olgu ve olayların sağlıklı bir şekilde anlaşılması, öncelikle Geleneksel Alevîliğin sağlıklı bir şekilde ortaya konulmasına bağlıdır. Bunun için ise farklı gelenekleri bünyesinde barındıran Geleneksel Alevîliğin, söz konusu farklılıklarla birlikte, inanç esasları noktasındaki kabulleri, ibadet hayatındaki pratikleri, örf-âdetleri ve kültürel yapısının kendi kaynakları ve kavramları merkeze alınarak bilimsel çalışmalara konu edilmesi gerektiği açıktır. Bunun yanı sıra modernite ve şehirleşme ile şekillenen yeni durumun da göz önünde bulundurulması Alevî nitelemeli gelenek ya da yapının bir bütün halinde daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemlidir.¹¹

Bu çalışmamızda Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen Makâlât adlı eserde Kur'an ve Hz. Peygamber'le ilgili nasıl bir çerçeve çizildiğini

⁹ Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 20-21.

¹⁰ Üçer, *Musâhiblik*, 236-237.

¹¹ Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 19-22.

ortaya koymak amaçlanmaktadır. Zira İslâm'da iman esasları olarak kabul edilen unsurlardan; bir kişinin veya mezhebî ve meşrebî yapının ya da grubun dinî-kültürel kimlik ve aidiyetini belirleyen en önemlilerinin Kitap ve Peygamber olgusu olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Başta mezhepler olmak üzere bütün mezhebî ve meşrebî yapılar, kendi sistematiklerini ya da görüşlerini işledikleri eserler kaleme alarak bu görüşlerin müntesipler arasında okunup öğrenilmesi ve uygulamasını sağlamışlar; ayrıca bunların kendilerinden sonra gelen nesillere aktarılmasını da temin etmişlerdir. Bu bağlamda tasavvuf ekolleri veya tarikatlar da kendilerinin âdâb ve erkânlarını ele alan eserler oluşturmuşlardır. Tasavvuf ve tarikatlar tarihinde kaleme alınan bu eserlerin başlıcaları Makâlât, Menâkıbnâme, Velâyetnâme, Risâle vb. adlarını taşıyan kimi yolun usûl ve erkânını kimi de yol ulularının kerâmetlerini ve menkıbelerini işleyen eserlerdir. Bu itibarla çalışmamızda gelenek mensupları nezdinde genel kabul gören ve Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen Makâlât adlı eserde Kur'an ve Hz. Peygamber'le ilgili çizilen çerçeve, geleneğin dinî-kültürel kabullerini tespit açısından da önemlidir.

1. Makâlât, Hacı Bektâş-ı Velî'ye İzafesi ve Muhtevâsı

Bir kişi ya da eser hakkında yapılan bir incelemede mutlaka kişinin kendi şahsiyeti, insan kaynaklı yakın (psiko-sosyal) çevresi, mensup olduğu dinî düşünce geleneği, bulunduğu ortam ve yaşadığı coğrafyanın karakteri (dil, zihniyet ve toplumsal yapılar), yaşadığı coğrafyalarda dönem itibariyle ortaya çıkan siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik gelişmeler vb. unsurların mümkün merteye aynı anda dikkate alınması gerektiği açıktır. Bu itibarla Makâlât hakkında yapılacak bir değerlendirmede öncelikle Hacı Bektâş-ı Velî'nin şahsiyeti, bu bağlamda doğduğu yer, yetiştiği ortam, yaşadığı şehirler ve coğrafyalar, mensup olduğu gelenek (Yesevîlik), Horasan'dan Anadolu'ya uzanan bir coğrafyada 13 ve 14. asırlarda ortaya çıkan siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik gelişmeler vb. hususların göz önünde bulundurulması gerektiği aşikârdır. Ancak Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî ve Ahî Evrân'la ilgili düzenlenen bir sempozyumda bu şahsiyetlerin özgeçmişleri hakkında en yeni veri ve çalışmalar doğrultusunda farklı ve detaylı bilgiler paylaşılacağı düşüncesinden hareketle burada doğrudan Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen Makâlât adlı eser ve muhtevâsından bahsetmek yerinde olacaktır.

Gerek çalışma konumuz olan Makâlât adlı eser gerekse *Kitâbü'l-Fevâid*, *Hacı Bektâş-ı Velî'nin Nasihatleri* (Nesâyih), *Risâle*, *Fatıha Suresi*

Tefsiri, Besmele Tefsiri, Şathıyye, Makâlât-ı Gaybiyye Kelimât-ı Ayniyye vb. eserler Hacı Bektâş-ı Velî'ye izafe edilmektedir. Makâlât dahil bu eserlerin Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olup olmadığı konusunda farklı görüşler ve iddialar söz konusudur.¹² Ancak Makâlât'la ilgili yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler bu eserin Hacı Bektâş-ı Velî'ye izafesinin diğerlerine göre daha kuvvetli olduğunu göstermektedir.¹³

Bilindiği üzere tasavvuf geleneğinde o yolun âdâb ve erkânını yürüten aileler ya da kişilerce kuşaktan kuşağa aktarılan ve müntesipler nezdinde hürmet edilen bir takım araç-gereçlerin saklandığı sandıklar/emanetler bulunmaktadır. Çalışmamızda esas aldığımız Makâlât nüshası, gelenekte bu eserin Hacı Bektâş-ı Velî'ye izafe edilmesini teyit eder bir mahiyet taşımaktadır. Zira Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan bu eser, başta Hacı Bektâş Tekkesi bağlılarının (Bektâşîler) büyük bir kısmı olmak üzere Hacı Bektâş evlatlarından kabul edilen ve şu an itibarıyla postnişin pozisyonunda olan Veliyettin Hürrem Ulusoy'un elindeki Makâlât nüshasının Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk'ten müteşekkil bir heyet tarafından orijinal metin (tıpkı basım), çeviri yazı ve sadeleştirme usulüyle yayımlanmış halidir.¹⁴ Ulusoy'un elindeki nüshayı yayıma hazırlayan ekip Türk Edebiyatında klasikler hakkında uzmanlığı bilinen bir heyettir. Bu heyetin eserin girişinde yaptıkları değerlendirmelerinin bu bağlamda burada tekrar zikredilmesinde yarar görülmektedir. Eseri yayıma hazırlayan heyetin değerlendirmesine göre Makâlât metninin "Hâzihi Makâlât-ı Şerîf-i Hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî Kaddesallâhu sırrahu'l-azîz"... şeklindeki başlığı müstensih tarafından da yazılmış olabilir. Bu yüzden tam anlamıyla eserin Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğunu gösteren kesin bir delil değildir. Ancak bu tür başlıklar müstensihler tarafından rastgele de yazılamayacağı için başka bir delil bulunmadığı takdirde konuya dair bir

¹² M. Esad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik*, ed. Necdet Yılmaz (İstanbul: Server İletişim, 1993), 101-103; Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1996), 14: 457; Emrah Dindi, *Hacı Bektâş-ı Velî de Kur'an Anlayışı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 33-36.

¹³ Ali Yılmaz vd., "Giriş", *Makâlât* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007): 19-22.

¹⁴ Yılmaz vd., "Giriş", 37-38.

delil olarak kullanılabilir. Bir eserin kime ait olduğu hususunda göz atılması gereken esas yer “hamdele ve salvele”den sonra gelen kısımdır.¹⁵ Makâlât’ın ilgili kısmı şu şekildedir:

“Çün selâm ve salât ol Resûlu’llâh Hazretine ve âline oldukdan sonra ol esrâr sözlü ve kelecisi tuzlu ve latîf sözlü ve güler yüzlü ve Makâlât ıssız ve şeri’at soyn ve tertîb-i ma’rifet ve genc-i bakâkat ve makâm ehli sevmedi cehli ve sâhib-i genc-i ulûm o kutb-ı ma’lûm Sultân Hacı Bektâşiyü’l-Horasânî Kaddesa’llahu sırrabu’l-aşîz ol dîn çırâğı imân nurunun yağı ve erenlerin turağı böyle beyân kalur kim.”¹⁶

Neşir heyeti bu tür girişlerin klasik eserlerde dört amaçla yazıldığına işaret etmektedir. “Birincisi, bazen müellif eserin kime ait olduğunu belirtmek için ismini yazar. Fakat kendini övücü şekillerde değil de tevâzu ifade eden sıfatlar kullanılır. Burada hep medhedici ifadeler kullanıldığına göre, yukarıdaki ifadelerin bizzat müellif tarafından yazılmadığı bellidir. İkincisi eseri bizzat müellif kaleme almayıp, yanında bulunan bir kişi tarafından onun anlattıkları ve söyledikleri kaydedilerek derlenmiş ve kitap haline getirilmiştir. Bu tür eserlerin başına bu eserde olduğu gibi o bilgilerin asıl sahibi olan ve eserin kendisine izafe edildiği kişiyi övücü sıfatlar yazılarak isim belirtilerek asıl konuya geçilir. Üçüncüsü, müstensihler eserin başında ismin bulunduğu ya da bulunmadığı durumlarda, eserin kime ait olduğunu belirtme adına, övücü sıfatlar kullanarak ismi belirtmiş olabilir. Dördüncüsü de, eser tercüme veya şerh ise, mütercimler/şârihler eserin aslının kime ait olduğunu bu tür cümleler ile belli ettikten sonra eserin asıl kısmına geçerler. Bu durumda, heyetin çalıştığı söz konusu metin, son 3 maddeyle alakalıdır. Zira Makâlât adlı bu eserin aslının Arapça olduğu bilindiğine göre, eserin aslının kime ait olduğunu bildirmek için yazılmış olmalıdır.”¹⁷

Yapılan araştırma sonuçlarına göre Ahmet Yesevî’nin Fakr-nâmesi ile büyük oranda benzerlik gösteren Makâlât,¹⁸ “Dört Kapı-Kırk

¹⁵ Yılmaz vd., “Giriş”, 19-20.

¹⁶ *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 43.

¹⁷ Yılmaz vd., “Giriş”, 19-21.

¹⁸ Abdurrahman Güzel, “Ahmet Yesevî’nin Fakr-Name’si ile Hacı Bektaş Veli’nin Makâlâtı’nda Dört Kapı-Kırk Makam’ın Mukayesesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi* 2/2 (1995): 6-12. Ayrıca bkz. Güzel, *Makâlât*, 46-47.

Makam'ı açıklamak için yazılmış tasavvufî özellikler taşıyan bir eserdir. Makâlât'ta "şeriat", "tarikat", "ma'rifet" ve "hakikat"ten müteşekkil Dört Kapı ile her bir kapının içerisinde yer alan onar makâmı ifade eden Kırk Makam işlenmektedir. Makâlât'ta her bir makamla birlikte bir sonraki makama ulaşmak için neler yapılması gerektiği de ele alınmaktadır. Her makamın yerine getirilmesinin önemi vurgulanarak, eksik bırakıldığında imanının tamam olmayacağını da dile getirildiği¹⁹ Makâlât'ta ayrıca iman konuları, imanın amelle güçlendirerek takvalı olma meselesi, nefsi terbiye ederek pek çok güzel ahlakî haslete sahip olmak ve Allah'tan hiçbir zaman ümid kesmemek gerektiği, akıl hususuna özel vurgu yapmak, dua ile Allah'a ulaşılacağı, şehidliğin yüksek bir merteye olduğu gibi iman, ibadet ve ahlak ile ilgili farklı konuları da içermektedir.²⁰

Makâlât'ın başka nüshaları ve baskılarında farklı bab sayısı söz konusu olmakla birlikte²¹ Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan söz konusu makâlât nüshası bir mukaddime ile dokuz bâbtan meydana gelmektedir. Mukaddimedede önce besmele sonra hamdele, salvele ve eserin sahibi olan Hacı Bektaş'ı öven ifadeler yer almaktadır. Bâblar ise şu şekildedir:

Birinci bâb: Allah'ın Adem'i dört türlü nesneden yarattığı ve onun evladını da dört bölüğe ayırdığını ve her birini dört türlü ibadete bıraktığı,

İkinci bâb: Şeytanın hallerini,

Üçüncü bâb: İnsanın kaç makâmda Tanrı'ya ereceği,

Dördüncü bâb: Târikatın makâmları,

Beşinci bâb: Ma'rifetin makâmları,

¹⁹ *Makâlât*, 81-82. Eserde bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: "Eğer bu Kırk makam'ın birisi eksik olursa hakikat tamam olmaz, Zira eksik olur."

²⁰ Osman Cilacı, "Hacı Bektaş-ı Veli'nin Din Anlayışı ve Makalat'ındaki Yorumları Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (1993): 126-132.

²¹ Mehmet Yaman'ın 1998'de yayıma hazırladığı nüsha 9 bölüm iken, Ahmet Tekin'in 2002'de hazırladığı nüsha 11 bab/bölümdür. Mehmet Yaman, *Hacı Bektaş Veli, Makâlât ve Müslümanlık* (İstanbul: Ayyıldız Yayınları, 1998), 15-48; Ahmet Tekin, *Hacı Bektaş Veli, Makâlât, Konuşmaları, Öğütleri* (İstanbul: Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayınları, 2002), 15-141.

Altıncı bâb: Hakikat makâmı,

Yedinci bâb: Ma'rifetin makâmı,

Sekizinci bâb: Tevhîdü'l-ârif,

Dokuzuncu bâb: Âdem sıfâtı.²²

2. Makâlât'ta Kur'an ve Hz. Peygamber

2.1. Makâlât'ta Kur'an

Çalışmamızın Giriş kısmında işaret edildiği üzere, özellikle son zamanlarda ocak mensubiyeti olgusuna bağlı olarak kendisini Alevî olarak isimlendiren; ancak geleneğin temel kabulleri noktasında farklılaşan bir takım şahıslarca konu ya da konular hakkında her ne dile getirilirse getirilsin, gerek âdâb ve erkâna dair eserler²³ –ki Makâlât'taki çerçeve de bunu açıkça ortaya koymaktadır.- gerek deyiş/nefesler²⁴ gerekse gelenek mensuplarınca geleneğe dair yazılan eserlerin teyit ettiği gibi İslam dünyasında ortaya çıkan bütün mezhep, meşrep, ekol grup vb. yapılarda olduğu üzere Alevî geleneğe göre de Kur'an, dört kitabın sonuncusudur, Allah tarafından Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir, kutsaldır ve Hz. Peygamber'in bir mucizesidir.²⁵ Makâlât'ta kitaplara iman

²² Yılmaz vd., "Giriş", 28-29.

²³ Nitekim bir Buyruk nüshasında şu ifadelere yer verilmiştir: "İman şuna derler ki, Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla Hakk Celle ve Alâ Hazretleri'nin indinden Sultân-ı Enbiyâ Efendimiz'e getirdiği Hazret-i Kur'an içinde her ne emir olundu ise ona iman etmek... İşte iman budur." *İmam Cafer Buyruğu*, haz. Adil Ali Atalay (İstanbul: Can Yayınları, 1998), 12.

²⁴ Hatâyî, Kul Himmet, Pir Sultan geldi / Kur'an Muhammed'e kandilden indi / Mucizâtın gören bu dine döndü / Yetiş, car günleri Ali, Muhammed. Kul Himmet'in bu deyişi için bkz. Cahit Öztelli, *Pir Sultan'ın Dostları*, (İstanbul: Özgür Yayınları, 1984), 98.

²⁵ Hasan Gülşan, *Anadolu Alevî Müslümanlığı (Paylaşımçı Yargılayıcı Ahlakçı)* (İstanbul: Can Yayınları, 2001), 13; Rıza Algül, *Geçmiş ve Gelecek Gözüyle Alevilik "İnsandan Başka İnsandır"* (İstanbul: Can Yayınları, 1999), 79; Ali Ağa Varlık, *İslamiyetin Özji ve Alevilik-Bektaşılık* (İstanbul: Can Yayınları, 2000), 40; Cemal Şener, *Alevilik Nedir Şaba Doğru Giden Kervan* (İstanbul: Ant Yayınları, 2000), 97-98. Kur'an ayetlerinin ilk inişi ile Hz. Fatıma'nın doğumunun aynı anda olduğu yönünde bazı kabuller de bulunmaktadır. Üçer, *Geleneksel Alevilik*, 269. Kur'an'ın en kutsal kitap olduğu hakkında bkz. Mehmet Dişkiran, *İnançta Devrim (Evrensel Çağrı)* (İstanbul: Can Yayınları, 1996), 132. Aleviliği kaleme alan bazı eserlerde Kur'an'ın en büyük

ve doğal olarak içinde Kur'an'a iman hususunda çizilen çerçeve Makâlât hakkında çalışan gelenek mensubu kişiler tarafından da teyit edilmektedir. Tasavvuf merkezli ana karakteri bağlamında evliyâ, enbiyâ, ulemâ, fukarâ, tarikat, hakikat, marifet gibi unsurların kabul edilmemesini de imanın karşıtı olan küfür kapsamında değerlendiren geleneğin, aynı kabulü kitaplara ve dahi bu bağlamda Kur'an'a inanmamak hususunda da dile getirdiği ve kitaplara /Kur'an'a inanmama hususunu da imanın karşıtı olan küfür bağlamında telakki ettiği görülmektedir.²⁶

Alevî geleneğe mensup ocak ve gruplara mensup olanlar arasında Kur'an'ın *korunmuşluğu* ya da *tabrihi* hakkında farklı yaklaşımların sergilendiği görülmektedir. Bazılarına göre, Kur'an tamdır, onda herhangi bir eksiklik bulunması mümkün değildir.²⁷ Kur'an ile ilgili bu kabulün yanı sıra, kimi Alevîler arasında, “Kur'an'a el katılması” şeklinde isimlendirilen bazı kabuller de bulunmaktadır. Bu kabule göre, bu durum bazı ifadelerin; kimi zaman eklenmesi,²⁸ kimi zaman ise çıkartılması ile

mucize olduğu ile ilgili kabuller de söz konusudur. Ali Kirazlı, *Ben Bir Aleviyim* (Çorum: Aşura Yayınları, 1994), 11-29. Bu noktada genel bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Ahmet Yıldırım, “Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'an ve Sünnete Bakışı”, *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I*, ed. Sempozyum Düzenleme Kurulu, (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Kasım 2005), 288.

²⁶ Temel Yeşilyurt, “Alevi- Bektaşîliğin İnanç Boyutu”, *İslâmîyât Dergisi* 6/3 (2003): 15-16. Gelenekteki Kur'an anlayışı hakkında ayrıca bkz. Hatice Ergün, *Alevî-Bektaşî Kültüründe Kur'an-ı Kerim Anlayışı* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 21-38.

²⁷ Zira Hz. Ali, vahiy sırasında devamlı Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve gelen vahiy yazmıştır. Hz. Ali gelen bu vahiy yazmakla da kalmamış, aynı zamanda bütünüyle ezberlemiştir. Bu durumda Hz. Peygamber'e gelen vahiy fiilen Hz. Ali tarafından yazılıp ezberlendiğine göre, onun eksikliğinden söz etmek mümkün değildir. Varlık, *İslâmîyetin Özü ve Alevilik-Bektaşîlik*, 45. Bu konuda İsmail Sebati bir deyişinde şunu dile getirmektedir:

Nice hikmetin vardır akıl ulaşmaz / Her işe kâdîrsin leke bulaşmaz / Kur'an'ı azimüşşâna *kalem karışmaz* / Nice kudretlerin vardır mürüvvet. Bkz. İsmail Haziray - Muhlis Halis Ayhan, *İsmail Sebati'den Deyişler* (İstanbul: 2001), 84; Üçer, *Geleneksel Alevilik*, 270. Benzer kabuller için bkz. Ergün, *Alevî-Bektaşî Kültüründe Kur'an-ı Kerim Anlayışı*, 40-41.

²⁸ Bu çerçevedeki görüşlere göre, “Kur'an'a hadis katılmıştır.” ya da “Kur'an'daki “*ala'l-kavmi'l-kâfirin*”, “*ala'l-kavmi'z-zâlimin*” vb. ifadeler, Hz. Ali ve taraftarlarının

olmuştur.²⁹ Özellikle İmâmiyye'nin Ahbârî kolu tarafından dile getirildiğine şahit olunan³⁰ Kur'an'ın "el katılması" ile ilgili iddiaların günümüzde farklı şekillerde Alevî gelenek mensupları arasında şürlerde de işlendiği görülmektedir:

Ali'nin faziletini inkar edip gizlemek için
Kur'an ayetinin çoğunu gizlediler Medine'de.³¹

Kur'an'a *el katılması* ile ilgili olarak, iddia edilen ayetlerin varolduğu nüsha ortaya çıkarılmadıkça, bu tür iddiaların bir iftira olacağı³² dile getirilse de, sonuçta Kur'an'a el katılması ile ilgili kabullerin, Kur'an'ın korunmuşluğunu ve eksiksiz olduğunu kabul edenler de dahil Alevî geleneğe mensup olanların zihinlerinde bir şekilde yer ettiği görülmektedir. Nitekim, Kur'an'ın eksiksiz olduğunu ifade edenlerce dile getirilen, "Kur'an'a el katılmışsa bile Hz. Ali'den sonra olmuştur, çünkü Hz. Ali'nin zamanında böyle bir şeyin olmasına kendisi izin vermezdi." şeklindeki görüş, bunlar arasında da konuyla ilgili bir ihtimal payının bırakıldığını göstermektedir.³³

Makâlât'ta "Kur'an'a el katılması" hususunda herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Dolayısıyla gelenekte görülen bu tür yaklaşımların, Makâlât geleneği dışından ve bu eserlerin yazıldığı ve istinsah edildiği dönemlerden sonraki süreçlerde görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere Oniki İmâmcı (İsnâAşeriyye/İmâmiyye) Şî'lik, Anadolu'daki gruplar üzerinde XVI. yy.dan sonra Safevî Tekkesi ve Devletinin Şî'liği resmi mezhep olarak kabul etmesiyle etkili olmaya

kötülenmesi için Yezid tarafından Kur'an'a sonradan eklenmiştir. Üçer, *Geleneksel Alevilik*, 271.

²⁹ Bu yöndeki iddialara göre ise, "her ne kadar sûreler tam olsa da, Kur'an'dan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le ilgili bazı ayetler çıkartılmıştır. Üçer, *Geleneksel Alevilik*, 271.

³⁰ Şaban Karataş, *Şia'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1996), 81-228; Ergün, *Alevî-Bektaşî Kültüründe Kur'an-ı Kerim Anlayışı*, 38-40.

³¹ Mirza Muhammed Naki Kumru, *Kenzü'l-Mesâib (Kumrunâme)*, haz. Adil Ali Atalay Vaktidolu (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 54.

³² Ehl-i Beyt'le ilgili ayetlerin bulunduğu söylenen söz konusu nüsha bulunmadıkça, bunun bir iftira olacağı, Alevilik açısından da iftiranın büyük günah olduğunu da ifade edilmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevilik*, 273. Bu konuda ayrıca bkz. Gürani Doğan, *Alevilik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik* (İstanbul: Can Yayınları, 1998), 94.

³³ Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 225-228.

başlamıştır.³⁴ Bu etkinin eserler üzerinde de görüldüğü bilinmektedir. Nitekim, *Safvetü's-Safâ*'nın yazma nüshalarında yapılan değişiklikler bu bağlamda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Buna göre *Safvetü's-Safâ*'nın 1358, 1457, 1464 ve 1491 yıllarında istinsah edilen nüshalarında yer alan “Padişah dediğimizden murad Hz. Risâlet'tür (sas) ve vezirden murad Hulefâ-i Râşidin'dir (ra) ve meşâyihdir” şeklindeki cümleler; 1543 tarihli nüshada “Pes ol dedüğüm Padişah Paygamberdür (sas) ve veziri ve vasisi Emiri'l-müminin ve İmâmü'l-müttakin Ali ibn Ebî Tâlib (as) dür” şeklini almış; 1558, 1560, 1576, 1628 tarihli nüshalarda ise Hz. Peygamber “Padişah” şeklinde kaydedildikten sonra vezir olarak “Emirü'l-Mü'minin Ali (as), Eimme-i Masûmîn (ra.) ve Meşâyih-ı Dîn” cümlelerine yer verilmiştir.³⁵

Her ne kadar sûrelerin dizilişinin, vahiy sırasına göre ya da Hz. Ali'nin nüshası esas alınarak yapılmasının daha güzel olacağı yönünde bazı görüşler beyan edilse de, bütün sûrelerin kıymetli ve güvenilir olduğu genel kabul görmekte, günümüzdeki mevcut Kur'an nüshası kabul edilmekte³⁶ ve cemler başta olmak üzere cenazeden sünnete dinî sosyo-kültürel pek çok alanda Kur'an okunmaktadır.³⁷

İslam tarihinde özellikle tasavvuf ekolleri başta olmak üzere öne çıkartılan beyat ayeti (el-Fetih, 48/10), nasuh tevbe ayeti (et-Tahrîm, 66/8), nûr ayeti (en-Nûr, 24/35) gibi bir takım ayetler ve el-Fâtîha, el-

³⁴ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 6, 133-134; Ahmet Yaşar Ocak, “Aleviliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı İle Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair”, *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler*, İstanbul: Ensar Neşriyat 1999), 387.

³⁵ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 210-213. Söz gelimi Virânî Baba'nın Fakr-nâmesi'nde de Kur'an'a el katıldığına dair herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Mehmet Atalan, *Virânî Baba'nın Fakr-nâmesi'nde Dinî Unsurlar* (İstanbul: TBBD Yayınları, 2012), 92-93.

³⁶ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 273. Bu konularda ayrıca bkz. Baki Öz, *Aleviliğe İftiralarla Cevaplar* (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 105.

³⁷ Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 233-236. Geleneksel Alevîlik hakkında yapılan geniş çaplı alan araştırma sonuçlarına göre Alevî gelenek mensupları arasında en çok rastlanan kitap Kurân-ı Kerîm olmuştur. Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 296-297.

Yâsîn, el-Fetih, el-İhlâs gibi surelerin Alevî gelenekte de daha çok ön plana çıkartıldığı ve bunlara şiirlerde de sıkça yer verildiği görülmektedir.³⁸ Nitekim Makâlât'ın çalışmamıza esas olarak aldığımız söz konusu bu nüshasında da konular işlenirken nasuh tevbe ayetine (et-Tahrîm, 66/8)³⁹ yer verildiği görülmektedir.

Kur'an'ın kaynaklık değerine gelince; Alevî niteliteli gelenekte bunun özellikle Sakaleyn hadisi⁴⁰ çerçevesinde dile getirildiği vurguyla belirtilmelidir.⁴¹ Kur'an'ın kaynaklık değeri şiirlerde (deyiş/nefes) de dile getirilmektedir. Nitekim Pir Sultan'ın Kur'an'ın delil olduğu ile ilgili aşağıdaki deyişi, aslında ilham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak kabul eden Alevî gelenekte teorik olarak Kur'an'ın kaynaklık değerini açıkça ortaya koymaktadır:

Kur'an oldu delilimiz
Sırr-ı Hakikat yolumuz
İmam Cafer'dir ulumuz
Mürüvvet kerem erenler⁴²

Alevî gelenekte âdâb ve erkâna dair kaynaklarda da Kur'an'ın kaynaklık değeri ile ilgili kuvvetli bir vurgu söz konusudur. Meselâ, Buyruk nüshalarında pîr, tâlip ve ozanların Kur'an'la hemhâl olmaları

³⁸ Vallâhi Kur'an'dır senin sözlerin / *Yasin-i şeriftir* iki gözlerin / *İnnâ fetehnâ*lık güzel gözlerin / *Ve'd-Duhâ* inmiştir halin üstüne. Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001), 56-57.

³⁹ *Makâlât*, 75.

⁴⁰ "Sakaleyn hadisi" ismiyle meşhur olan ve "Hz. Peygamber'in ölümünden sonra 'kendilerine sarıldıklarında ümmetinin dalâlete düşmeyeceği' rehberler" hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Söz konusu rivayetlerden ilkinde göre bu iki emanet, Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünneti iken; ikincisine göre Kur'an ve Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyti'dir. Üçüncüsüne göre ise sadece Kur'an'dır. Konunun kaynaklarda ele alınması ve söz konusu rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Bünyamin Erul, *Sababenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 26-39. Alevîler arasında Sakaleyn hadisinin ikinci şekli; yani bu rehberlerin Kur'an ve Ehl-i Beyt olduğunda şüphe yoktur ki, bu husus hemen hemen bütün Dedeler'ce dile getirilmektedir.

⁴¹ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 276-277.

⁴² Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, (İstanbul: Özgür Yayınları, 1989), 191.

gerektiği kuvvetli bir şekilde vurgulanmaktadır.⁴³ “Her şeyin Kur’an’da yâd kılındığı”nı ifade ederken buna En’âm sûresinin 59. ayetini⁴⁴ delil gösteren *Makâlât*’ta⁴⁵ hemen hemen bütün konular yine bir Kur’an ayeti ile delillendirilmektedir. Makâlât’ın çalışmamıza konu olan bu nüshasında - her ne kadar 8 adet ayet olmayan ifade ayet olarak zikredilmişse de⁴⁶- tekrarlarla birlikte toplam 121 ayete yer verildiği görülmektedir.⁴⁷

Kur’an’ın Makâlât’ta da ana kaynak olarak kullanıldığı aşikârdır. Bu durum metnin bölümleri incelendiğinde açıkça görülmektedir.

Eserin birinci bölümünde, Allah’ın insanları dört bölüğe ayırdığı, birinci bölümün asılları rüzgâr olan âbidler olduğu, bunların şeriat toplulukları olduğu söylenerek şeriat kapısından şöylece bahsedilmektedir.⁴⁸ “Helal ve haram, temiz ve murdar hepsi şeriat ile bilinir. Zîrâ şeriat kapısı yüce bir kapıdır. Nitekim Allah (c.c) bütün nesnelere varlığını Kur’an’da zikretmiştir. Yüce Allah buyurmuştur: “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır”⁴⁹

İkinci bölümünde ise, kibir, hased gibi şeytanın hallerinden bahsederek şeytanın fiillerini sevenin Allah’ı sevmediğine değinmiştir. Bu konu ile ilgili Kur’an’daki kıssalara yer verilmiştir. Örneğin; şeytana dost olan kişi ile ilgili “...gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.”⁵⁰ ayeti delil getirilmiştir.

İnsanın kaç makamda Tanrı’ya ereceğini bildiren⁵¹ üçüncü bölüm de dâhil olmak üzere, bundan sonraki birkaç bölüm de dört kapı kırk

⁴³ *İmam Cafer Buyruğu*, 38, 40-41.

⁴⁴ Ayetin metinde zikredilen kısmının meâli şu şekildedir: “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”

⁴⁵ *Makâlât*, 44.

⁴⁶ Birkaç örnek için bkz. *Makâlât*, 51, 68,72.

⁴⁷ Makâlât’ta Kur’an ayetlerinin kullanımını ile ilgili bir değerlendirme ve bunları meâlleriyle beraber toplu halde görmek için bkz. Güzel, *Makâlât*, 90-101. Burada yapılan tespite göre Makâlât’ta 150 dolayında ayet kullanılmıştır.

⁴⁸ *Makâlât*, 44.

⁴⁹ el- En’âm, 6/59.

⁵⁰ el- Bakara, 2/50.

⁵¹ *Makâlât*, 67-68.

makam anlatılarak, bu bölümde şeriatın makamları açıklanmaktadır. Şeriatın ilk makamının iman etmek olduğu söylenerek, "... Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahret gününe iman etmenizdir."⁵² ayeti delil getirilmiştir.

Müellif eserinin dördüncü bölümünde tarikatın makamlarını beyan eden⁵³ bir bahis açmıştır. Bu çerçevede tarikatın ilk makamının tövbe etmek olduğunu söyleyerek "Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün"⁵⁴ ayetini delil olarak getirmiştir.

Makâlât'ın beşinci bölümünde ise mârifet makamını izah eden⁵⁵ bir bölüm açmıştır. Bu bölüm de makamların hiçbirinde delil olarak âyet kullanılmamıştır.

Hakikat makâmını açıkladığı altıncı bölümde⁵⁶, makamların hiçbirinde delil olarak herhangi bir âyet kullanılmamıştır. Fakat son bölüm olması hasebiyle sonunda dört kapı kırk makama uymanın öneminden bahsederek birinin eksik olması durumunda amellerinin boşa gideceğini ifade ederek konu ile ilgili şu ayet delil olarak getirilmiştir: "... onu saçılmış zerreler halinde getiriniz (değersiz kularız)."⁵⁷ Müellif bu bölümde de helalden ve haramdan, ümitli olmaktan, faziletten, şifadan ve pişmanlık gibi konulardan bahsederek ayetlerle bunları ifade eden öğütlerde bulunmuştur. Ümitli olmakla ilgili "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!"⁵⁸ ayetini zikretmiştir.

Müellif yedinci bölümde ma'rifetin cevabını beyan eden⁵⁹ bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde rahmânî ve şeytânî olmak üzere gönül şehrindeki iki sultandan bahsedilmektedir. Burada aklın ve kalbin bölümleri ve görevlerine değinerek canı kısımlara ayırmıştır. Bu konu ile alakalı âşık olanların tenlerinin öleceğini ama canlarının ölmeyeceğini

⁵² en- Nisâ, 4/136.

⁵³ Makâlât, 75-78.

⁵⁴ et- Tahrîm, 66/8.

⁵⁵ Makâlât, 78.

⁵⁶ Makâlât, 78-85.

⁵⁷ el- Furkân, 25/23.

⁵⁸ ez- Zümer, 39/53.

⁵⁹ Makâlât, 85-94.

ifade ederek, “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın*”⁶⁰ ayetini delil olarak getirmiştir.

Âriflerin Tevhidi şeklinde başlıklandırılan sekizinci bölümde⁶¹ ise Allah’ın sırasıyla önce birliğini, varlığını, sıfatını, heybetini, ululuğunu, üstünlüğünü, büyüklüğünü, nimetini, iyiliğini, sevgisini, yardımı gibi birçok konuyu bildirdiğini söyleyerek her birine ayet ile delil getirilmiştir. Örneğin, tevekkül etmeyi bildirdiğini ifade ettikten sonra “*Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter*”⁶² ayetini zikretmiştir. Daha sonra bu bölümde dünyada ateşin dört kısımda olduğunu iki çeşit denizin bulunduğunu, cennetteki ırmaklarda dâhil olmak üzere birkaç konudan daha bahsederek her konuyla ilgili ayetler getirmiştir.

Hacı Bektâş-ı Velî’nin eserinin dokuzuncu ve son bölümünde Hz. Âdem’in özelliklerini ifade eden⁶³ bir başlık açılarak, Adem’in hangi topraklardan yaratıldığı, Adem’e can verilmesi ve ona secde edilmesinin istenilmesi gibi konulardan bahsedilmiş ve her konuda ayetlere yer verilmiştir. Aynı zamanda Hz. Adem’in rahmanî ve şeytanî duygularla tanışmasından bahsedilmiştir. Bölümün devamında ise Hz. Havva’nın kaburga kemiğinden yaratılma hikâyesi anlatılarak, insanın yaratılmasını “*Bel ile kaburga kemikleri arasından çıkan (bir sudan)*”⁶⁴ ayeti ile açıklamıştır.⁶⁵

Mutasavvıfların, ortaya koydukları görüşleri tev’ile ve batnî yorumla başvurarak ayetlerden delil getirdiği bilinmektedir. Makâlât’tan verdiğimiz örneklerden de görüleceği üzere, Hacı Bektâş’ın da kendi söylemlerini delillendirmek için birçok yerde ayetlere yer verdiği görülmektedir.

⁶⁰ el- Âl-i İmrân, 3/169.

⁶¹ *Makâlât*, 94-110.

⁶² et-Talâk, 65/3.

⁶³ *Makâlât*, 110-137.

⁶⁴ et-Târık, 86/6-7.

⁶⁵ Hacı Bektâş-ı Velî’ye atfedilen diğer eserlerde de bu çerçevenin teyit edildiği görülmektedir. Bkz. Dindi, *Hacı Bektâş-ı Velî de Kur’an Anlayışı*, 36-44.

2.2. Makâlât'ta Hz. Peygamber

İslâm'ın ulûhiyyet-nübüvvet-meâd şeklinde formüle edilen ana iman esaslarından nübüvvet basamağının üçüncü ve tamamlayıcı unsuru olarak peygamberlerin varlığına inanmak iman esaslarından birisidir. Nitekim vahiy kültürünün; bir kişi ya da grubun dinî-kültürel kimlik ve aidiyetini belirleyen en önemli unsurlarından bir diğeri "peygamberlik" hususu olduğunda şüphe yoktur. Vahiy kültürünün bu iman esası noktasındaki genel çerçevesinin Alevî gelenek ya da ocak ve grup mensupları arasında da aynı şekliyle kabul edildiği görülmektedir. Konuyu bir Buyruk nüshasından takip etmek yerinde olacaktır: "Yüz yirmi dört bin peygamber ve bir rivayette iki yüz yirmi dört bin peygamber gelmiştir. İçinden üç yüz on üçüne Resûl derler, ondan mâadasına Nebî derler. Nebî deyh ilham-ı ilâhîsi olup da kitabı olmayana derler. Resûl deyh ilham-ı ilâhîsi olana derler. Her er'in ve avretin üzerine farz-ı ayndır hangi dinde ve hangi mezhepte ve hangi millette ve hangi peygamberin ümmeti olduğunu biliüp; din neye derler ve iman neye derler, bilmek farz-ı ayndır."⁶⁶

Peygamberlere imanın şiirlerde (deyiş/nefeslerde) de dile getirildiği görülmektedir. Kul Himmet'in aşağıdaki iki dörtlüğü bunlara örnektir:

Ne esrar var gör-kim hükm-i	Çalap'ta Himmeti hûş etti aşk ırmağında
Âlimler tafsilin görüp kitapta	Peygamberler tahtı arşın sağında
Yüz yirmi dört bin nebî türapta	Şakku'l-kamer nuru bir parmağında
Semâvâtü Mesihâ'ya verdiler	Mucizâtü enbiyâya verdiler ⁶⁷

Alevî gelenek ve mensupları hakkında alanda yapılan çalışmalarda elde edilen verilere göre de Allah, insanlara yol göstermek üzere seçtiği peygamberlerini görevlendirmiştir. Bunların sayısı 124 bindir. Ancak bunlardan 28'inin isimleri bilinir. Bu peygamberlerden bazısına kitap verilmiştir. Alevî ocak ve grup mensupları arasındaki kabullere göre, kendilerine mucizeler bahşedilen Peygamberler, adaletlidirler, hatasızdırlar, daha doğrusu kusurları olsa da Allah onların bu kusurlarını

⁶⁶ *İmam Cafer Buyruğu*, 12; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Abrâr)*, haz. Ahmet Taşgın, (Ankara: Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yayınları, 2003), 22; ayrıca bkz. Yeminî, *Hazreti Ali'nin Faziletnamesi*, çev. Abbas Altınkaş, haz. Adil Ali Atalay, (İstanbul: Can Yayınları, 1998), 92. Makâlât'ta konunun ele alınışıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Güzel, *Makâlât*, 76-78.

⁶⁷ Öztelli, *Dostlar*, 125-126.

vahiy ile düzeltilir.⁶⁸ Bu konuda işaret edilmesi gereken diğer bir husus, Alevî gelenekte peygamberlerle ilgili telakkîlerin, İslâm kültüründeki ortak kabullerle ifade edildiğidir.⁶⁹

Alevî gelenekte Hz. Muhammed ile ilgili kabullerin de peygamberlik olgusunda olduğu gibi İslâm kültüründeki ortak kabullerle aynı çerçevede olduğu görülmektedir. Nitekim geleneğe göre Hz. Muhammed nebidir, Allah'ın elçisidir, son peygamberdir ve peygamberlerin sultanıdır. Allah onu insanlara bir yol gösterici olarak göndermiştir. Hz. Peygamber temizdir, masumdur, güzel ahlak sahibidir ve Allah'a yakındır. O ilimdir.⁷⁰ Tasavvufî telakkîlerinde ise Hz. Peygamber şariat kapısının sahibidir.⁷¹ Bu temel kabuller şiirlerde de dile getirilmektedir. Bu bağlamda da Hatâyî'den örnekler verilebilir:

Gel benim fahr-i cihânım işte canım Mustafa
Âlemlerin sultanısın padişâhım Mustafa

⁶⁸ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 285-286. Peygamberlere iman konusunda alanda elde veriler hakkında bkz. Harun Yıldız, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Baskı: 2004; 2.Baskı: 2014), 115-116; Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşka, Adıyaman Alevileri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 73; Yahya Mustafa Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği Elazığ Sünköy Örneği* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2004), 161-162; Yahya Mustafa Keskin, *Kentleşme Sürecinde Alevîlik Gelenek ve Modernizm Arasında Gelgitler –Elazığ Örneği* (İstanbul: Kıvılcım Ajans, 2009), 104-105; A. Faruk Sinanoğlu, *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 163.

⁶⁹ Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 236-237. Söz gelimi Virânî Baba'nın Fakr-nâmesi'ndeki telakkîler için bkz. Atalan, *Virânî Baba Fakr-nâmesi*, 96-99.

⁷⁰ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 237. Bu kabuller hakkında ayrıca bkz. Seda Abişoğulları, *Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 40-48; Sümeyra Yakar, *Alevîlikte Hak, Muhammed, Ali İnancı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 51-59. Burada Hz. Peygamber'in *ilim olması* Alevîler arasında hadis olarak en sık kullanılan "Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısı" ifadesi ile bağlantılıdır.

⁷¹ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 237. Bu kabulün deyişlerde de dile getirildiği görülmektedir:

Şariat yolunu Muhammed açtı / Tarikat menziline Ali seçti / Bu meydandan nice erenler geçti / Turnalar Ali'mi görmediniz mi? Öztelli, *Pir Sultan*, 95. Ayrıca bkz. Yeminî, *Faziletname*, 23.

Şâh Hatâî mecnunuyam derde tabip bulmadım
Derdimin dermanı sensin derde derman Mustafa⁷²

Alevî gelenekte Hz. Peygamber anlayışının daha detay görülmesi için deyiş ve nefeslerde Hz. Peygamber'e nasıl yer verildiği ve bir takım erkânla beraber Alevî gelenekte öne çıkarılan bazı kabullerde Hz. Peygamber'in nasıl konumlandırıldığının dikkate alınması gerektiği açıktır. Buna göre Allah'ın habibi/Habîbullâh⁷³ Hz. Muhammed son peygamberdir,⁷⁴ en son kitabın kendisine indirildiği peygamberdir,⁷⁵ hem dünyada hem de ahirette şefaathçi olacaktır,⁷⁶ mahşerde de kılavuzdur.⁷⁷ Dünyaya gelişi ile bütün alemleri ve insanların kalbini nur ile dolduran⁷⁸ Hz. Muhammed, alemlere rahmet ve bütün dertilere derman olarak gönderilmiştir ve Allah'ın cemali ile müşerref olmak için Muhammed'in

⁷² Birdoğan, *Şâh İsmail*, 191-192. Hatâyî 192. sayfadaki deyişinde ise şunları söylemektedir: "Asiyim yüzüm karasın sül Muhammed Mustafa / Dertliyim derdim çaresin kıl Muhammed Mustafa / Ruz-ı mahşerde gelüben şefaath et sen bize / Vardığın Mî'raç hakkıyçün yâ Muhammed Mustafa." Burada Hz. Peygamber'le ilgili bölgede elde edilen verileri şiirlerle de göstermek için Pir Sultan ve Kul Himmet'e başvurulabilir:

Muhammed'dir iki cihânın şâhı / Ali'dir âşıkların kıblegâhı / Hasan hulki kudret fazlullâhı / Pîrim serverimdir İmam Hüseyin. Kul Himmet deyişi için bkz. A.yzr. *Dostlar*, 87, 119, 125, 184. Hz. Peygamber hakkında söylenen şiirlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Hüseyin Tuğcu, *Alevî-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hz. Muhammed* (Ankara: Genç Erenler Yayınları, 1996); Hasan Ali Kasır, *Peygamber Şiirleri* (İstanbul: Denge Yayınları, 1997), 42-45, 50, 82-87.

⁷³ Elinde Zülfikar altında Döldül / Önce Kanber'i dilleri bülbül / Hazret-i Fatıma cennette bir gül / Anı Ali'ye verdi Habibullah. Birdoğan, *Şâh İsmail*, 58.

⁷⁴ Gerçi çok geldi nebiler devr-i Adem'den beri / Hatmi cümle enbiyanın Mustafa'dır bilmiş ol. Birdoğan, *Şâh İsmail*, 277.

⁷⁵ Gökten indi derler idi İsa'ya / Zebur'u Davud'a, Tevrat Musa'ya / Üçüncüde İncil indi İsa'ya / Dördüncü Resul'e Furkân, dediler. Pir Sultan'ın bu şiiri için bkz. Öztelli, *Pir Sultan*, 405.

⁷⁶ Şefaathçim Muhammed Mustafa'dır / İmamımız Ali aynı vefadır / Pîr elinden zehir içsem safadır / Hüseyinîyiz, mevâlîyiz, ne dersin. Kul Himmet'e ait şiirin tamamı için bkz. Öztelli, *Dostlar*, 119.

⁷⁷ Bir gül ile gülistanı seyrettim / Seher yelleriyle esen Ali'dir / Muhammed kılavuz mahşer yerinde / İslâm'ın sancığın çeken Ali'dir. Pir Sultan'ın bu deyişinin tamamı için bkz. Öztelli, *Pir Sultan*, 108.

⁷⁸ Şu aleme bir nur doğdu / Muhammed doğduğu gece / Yeşil kandilden nur indi / Muhammed doğduğu gece. Birdoğan, *Şâh İsmail*, 133-134.

ahlakî ile ahlaklanmak gerekmektedir.⁷⁹ Gelenekte yol ulularına atfedilen önemin hep Hz. Peygamber üzerinden yapıldığı bilinmektedir.⁸⁰

Alevî gelenekte de “gül” ile remz edilen Hz. Peygamber’e⁸¹ imkan bulunduğu ölçüde her vesileyle salavât getirildiği özellikle vurgulanmalıdır. Başta cem erkânları olmak üzere, hayatın her merhalesi hakkında icra edilen uygulamalarda Hz. Peygamber’e salavât getirildiği görülmektedir. Nitekim, ‘cem’e ilave olarak, gerek içeri kurbanlarda yani erkân esnasında kesilenler gerek dışarı kurbanlarda besmele ve tekbirden sonra bir de salavât getirmek üzerinde titizlikle durulan bir husustur. Aynı şekilde, nişan, düğün, nikah, sünnet vb. düzenlenen bütün programlarda bol bol salavât getirildiği görülmektedir.⁸²

Alevî gelenekte yapılan duaların kabulü için yakarma esnasında bir takım unsurların sıralandığı ve bunların başında da Hz. Peygamber’in zikredildiği de bu vesileyle mutlaka zikredilmesi gereken bir husustur. Bu

⁷⁹ İstemem cenneti, göster didâr / Hulku Muhammed’den almış kemâli / Okur secdeye inmeden duayı / Âşıklar didâra tutmuş yönleri. Şiirin tamamı için bkz. Öztelli, *Pir Sultan*, 252.

⁸⁰ Elinde Zülfikar altında Döldül / Önünce Kanber’i dilleri bülbül / Hazret-i Fatıma cennette bir gül / Anı Ali’ye verdi Habibullah. Birdoğan, *Şah İsmail*, 58. Mürebbinin musahibin gediği / Özü özüm dediği nişan koduğu / Muhammed “Lahmuke Lahmi” dediği / Sevdikçe sevesim gelir Ali’yi. Kul Himmet’tin bu deyişi için bkz. Öztelli, *Dostlar*, 73. Bu konudaki farklı örnekler için ayrıca bkz. Abişoğulları, *Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed*, 67-75; Ali Rıza Koçak, *Tokatlı Alevi Halk Şairlerinde Allah*, Hz. Muhammed, Hz. Ali Algısı (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 85-93.

⁸¹ Gül Muhammed’in yasıdır / Cümle çiçeğin hasıdır / Onu sevmeyen asidir / Bülbül gel bizim bağa gel. Biri birinin serindedir / Muhammed’in terindedir / Alnındaki nurundadır / Bülbül gel bizim bağa gel. Birdoğan, *Şah İsmail*, 149.

⁸² Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 242-243. Bu çerçevede düğünlerde okunan bir örnek şu şekilde verilebilir: “Bayraklar bayrağın çekti düşüne/ Cümle alem düştü peşine/ Salavât verelim Allah aşkına/ Peygamber canına salavât/ Sallallâhu Muhammed/ Bayrağımız iğnesi nurdan/ İpliği sırdan/ Fadime Ana eğirdi/ Fatma Ana dokudu/ Peygamber canına salavât/ Sallallâhu Muhammed”. Ali Kenanoğlu – İsmail Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri* (İstanbul: Hubyar Kültür Derneği Yayınları, 2003), 262. Salavât vermenin gerekliliği deyişlerde de dile getirilmektedir: Pir Sultan’ım Haydar, Kur’an’da budur / Oku Muhammed’i salavât getir / Firdevs-i ‘alâ’yı gördüm çok şükür / Yolun erkânını seyir eyledim. Öztelli, *Pir Sultan*, 108.

bağlamda Alevî geleneğin bir evliyâ/eren kültürü olduğu ve dolayısıyla tasavvuf geleneği çerçevesinde anlaşılması gerektiğini de göstermesi açısından şu örneği zikretmek yerinde olacaktır: Bağışlanma: “*Allâhümme salli alâ seyyidînâ Muhammed Mustafa yüzü suyu hürmetine bağışla... Allâhümme salli alâ seyyidînâ Erenler, Evliyâlar yüzü suyu hürmetine bağışla...*”⁸³

Eser incelenip gelenekteki kabuller göz önüne alındığı takdirde, Hz. Âdem⁸⁴ başta olmak üzere, Hz. Şit,⁸⁵ Hz. Nuh,⁸⁶ Hz. İbrahim,⁸⁷ Hz. İsa ve Hz. Musa’dan,⁸⁸ Kur’an’dan yahut hadislerden yola çıkarak onların hayatlarına değinildiği görülmektedir. Aynı zamanda eserde Hz. Peygamber’in şefaati, Hz. Âdem’in ilk insan olduğu ve Hz. Havva’nın ise insanlığın anası olduğunun⁸⁹ ifade edildiği görülmektedir. Hz. Âdem’in yaratılışı anlatılırken cennette “Hz. Muhammed Allah’ın elçisidir” yazısını görüp ‘Muhammed kimin adıdır?’ sorusuna, ‘Ey Âdem! O benim habibim, senin peygamber oğlundur’⁹⁰ şeklinde cevap verildiği görülmektedir. Buradan gelenekteki kabullere uygun olarak peygamberlere imanın zikredilmesi ile birlikte peygamberlerin hayatlarından örnek vererek, eserin bölümlerinin işlediği görülmektedir. Örneğin kırk makamın önemini anlatıldığı altıncı bölümde geçen ifadeler⁹¹ şu şekildedir:

“Eğer bu Kırk makam’ın birisi eksik olursa hakikat tamam olmaz. Zira eksik olur. Meselâ birisi diliyle iman getirirse ve gönlüyle inanmasa, yahut öşrünü ve zekatını vermese, yahut Tanrı’nın hükümlerinden birini inkâr

⁸³ Bu yakarış örneği ile “Hakk, Muhammed, Ali” kabulündeki temel yaklaşımlarla beraber Hz. Peygamber hakkındaki genel kabullerin detayları ile ilgili olarak bakınız: Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 238-243, 263-280. Alevî gelenekte Hz. Muhammed’le ilgili telakkiler için ayrıca bkz. M. Saffet Sankaya, “Alevî İnanç Kültüründe Hz. Muhammed”, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, edit. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009), 228-240.

⁸⁴ *Makâlât*, 110-122.

⁸⁵ *Makâlât*, 122.

⁸⁶ *Makâlât*, 76-77.

⁸⁷ *Makâlât*, 89.

⁸⁸ *Makâlât*, 47.

⁸⁹ *Makâlât*, 110.

⁹⁰ *Makâlât*, 117.

⁹¹ *Makâlât*, 81-82.

*etse, Yabut Muhammed Mustafa'yı inkâr etse, yabut evlatlarından birine haksız dese, işlediği bütün amelleri boşa gider. Allah teâlâ şöyle buyurmuştur: "... onu saçılmış zerreler halinde getiririz (değersiz kularız)."*⁹²

Ayrıca eser içerisinde Hz. Peygamber'den bahsedilirken tek bir ifade ile kalınmadığı, Hz. Muhammed,⁹³ Hz. Muhammed Mustafa⁹⁴ ve Hz. Peygamber⁹⁵ gibi farklı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Peygamber'e verilen değer ile ilgili eserde geçen şu ifadeler de dikkat çekicidir: "*Vücutta dabi beş şey Allah'ın birliğine delildir.*

*İlki Cebrail'in Muhammed (a.s.)'a gelmesine,
İkincisi Muhammed (a.s.)'a yol açmasına,
Üçüncüsü Muhammed (a.s.)'in faziletine,
Dördüncüsü yaratılmış şeylerin tekrar dirilmesine,
Beşincisi Cenab-ı Hak'ın varlığına.*"⁹⁶

Eser de Peygamber bahsi ile ilgili dikkat çeken bir başka husus ise peygamberler ile şehitlerin kıyaslanmasıdır. Şehitlerin derecesinin peygamberlerin derecesinden beş hususta farklı olduğu zikredilmiştir.⁹⁷ Buradan, Orta Asya'dan Anadolu'ya tasavvuf ekolleri arasında var olan 'gaza olgusu'nun dikkate alınması gerektiği açıktır.

Müellif yazmış olduğu eserin bölümlerini açıklarken ayetleri kullanmakla birlikte Hz. Peygamber'e atıfla bazı hadislerden de istifade

⁹² el- Furkân, 25/23.

⁹³ *Makâlât*, 48.

⁹⁴ *Makâlât*, 47.

⁹⁵ *Makâlât*, 55.

⁹⁶ *Makâlât*, 106-109.

⁹⁷ Bu beş husus şöylece sıralanmaktadır: Birincisi, peygamberler vefat ettiklerinde elbiseleri çıkarılırken; şehitlerinkinin çıkarılmaması, ikincisi Peygamberler vefat ettiklerinde yıkanırken; şehitlerin yıkanmaması, üçüncüsü peygamberler kefene sarılırken; şehitlerin sarılmaması, dördüncüsü peygamberlerin önce ümmetlerine şefaet edip ondan sonra cennete gitmeleri söz konusu iken; şehitlerin şehit edildikleri anda doğrudan cennete götürülmesi, beşincisi ise peygamberler yılda bir kez ziyaret edilirken; şehitlerin her gün ziyaret edilmesi. *Makâlât*, 133-134.

ettiği görülmektedir. Bu konu ile alakalı birkaç örneğe yer vermek faydalı olacaktır:

Eserin birinci bölümünde muhip olanların ibadetlerini anlatırken, Allah'ı bulmak, kendilerini onda kaybetmek ile ilgili "Allah'ı kendimizde bildik, kendi özümüzü de Allah'tan bildik." ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelere delil olması açısından hadis olarak niteledikleri "Nefsini bilen, Rabbini bilir"⁹⁸ hadisine yer verildiği görülmektedir.

Müellif eserin üçüncü bölümünde şeriâtın diğer makamlarına dair herhangi bir rivayet delil getirmezken sekizinci makamın şefkat olduğunu "Şefkat imandandır."⁹⁹ şeklindeki bir hadisle temellendirmiştir.

Dördüncü bölümde tarîkatın makamları anlatılırken, üçüncü makamı saçları tıraş etmek ve tarikata uygun elbise giymektir şeklinde tanımlayan müellif, bu anlayışını "İnsanlar elbiselerine göre tanınırlar."¹⁰⁰ hadisiyle desteklemektedir.

Makâlât'ın bu nüshasında hadis olarak toplam 13 rivayete yer verildiği, bunlardan 8'inin hadis kaynaklarında yer almadığı görülmektedir.¹⁰¹ Metinde yer verilen hadislerin de sahih hadis kaynaklarında geçmediği anlaşılmaktadır. Bu durumun temel sebeplerinden biri mutasavvıfların hadisleri bir irşad vesilesi olarak görüp, bunları manen rivayet ederek, sened zincirine önem vermemeleridir. Sûfiler için tasavvuf eserlerinde hadis metninin zikredilmesi yeterli olmakla birlikte, mutasavvıflara duyulan güvenden kaynaklı olarak, onların söylediği sözlerin de hadis olarak algılanması bu durumun sebeplerindendir. Ayrıca mutasavvıfların, muhaddislerin kullandığı usulleri kullanmakla birlikte, rüyada tahdîs ve hikmetli sözlerin hadis olarak kabul edilmesi mevzu hadislerin kullanımının artmasına sebep olmuştur. Ayrıca mutasavvıfların, her söylediklerine bir delil getirmek istemeleri sebebi ile tevil ve bâtinî yorumların alanda arttığı görülmektedir. Mutasavvıfların tasavvufu sırlar ilmi olarak tanımlayarak, hadislerin kaynağını tespit ederken, nakil yolu ile gelen hadislerden ziyade

⁹⁸ Makâlât, 55.

⁹⁹ Makâlât, 75.

¹⁰⁰ Makâlât, 77.

¹⁰¹ Birkaç örnek için bkz. Makâlât, 48, 55, 71, 105, 129, 133.

keşf ve ilham yolu ile hadislerin doğrudan Hz. Peygamber'den alınabileceğini¹⁰² düşünceleri göz önüne alındığında, Makâlât'ta ve diğer tasavvuf eserlerinde geçen fakat muteber olarak kabul edilen hadis kaynakları içerisinde yer almayan rivayetlerin bu bağlamda anlaşılması gerektiği görülmektedir.¹⁰³

Sonuç

1950'li-1960'lı yıllardan günümüze kadar dünyada ve ülkemizde yaşanan bir takım sosyal ve siyasî gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dönüşüm ve kimlik politikaları olgusu, Türkiye'deki bütün dinî-kültürel oluşumları da farklı boyutlarıyla etkilemiştir. Geçmişte her biri Hacı Bektâş, Dede Garkın, Hasan Dede, Ağuıçen gibi ocak ismi ile anılan topluluklar için günümüzde şemsiye bir kavram olarak Alevî nitelmesi kullanılmaya başlanmıştır. Yine bu isimle anılmaya başlanan ocak ve gruplar hakkında yeni gelişmelere bağlı olarak farklı konu başlıkları tartışılmış, bu alandaki yayınlarda bir çoğalma görülmüş, ayrıca örgütlenme hususunda da bir değişim yaşanmıştır. Özellikle şehirleşmeyle birlikte görülen söz konusu örgütlenmeler ideolojik yeni kimlikleri ön plana çıkartmış, bu bağlamda bir taraftan geleneksel Alevîlik kabul ve kurumlarıyla irtibat kopartılmışken; diğer taraftan gelenek ve geleneğin dayandığı temel dinî anlayışlar yoğun bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Ancak burada dikkate alınması gereken temel bir husus, işaret edilen çalışma ve tartışmaların çoğunluğunun, Alevîlik kelimesinin bir nevi "boy-soy-aşiret sistemi"ne dayalı sosyal bir yapıda varlığını sürdüren gruplar için bir (kültürel) üst kimlik olarak kullanılması nedeniyle, mensup oldukları aşiret ya da soy veya boy dolayısıyla kendilerini aynı zamanda Alevî kimliğine mensup hissedebilen yeni nesil -şehirli Alevîler- tarafından yürütülmüş olmasıdır. Fakat burada mutlaka vurgulanması gereken bir husus, farklı Alevîlik anlayışlarının oluşması, pek çoğu birbiriyle ilgisiz eserlerin ortaya çıkması sonucunu da doğurmuştur.

¹⁰² Ahmet Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Sijer Araştırmaları*, 4/2 (2018): 61-65.

¹⁰³ Mutasavvıfların hadis rivayetleri ile ilgili temel yaklaşımları hakkında bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 39-75, 429-433.

Günümüzde Alevî gelenek ve mensupları (ocak ve gruplar) ile ilgili tartışmaların sağlıklı bir biçimde yapılabilmesi ve bu tartışmalar sonucu Alevî gelenek ve mensuplarının doğru olarak bilinmesi ve sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi için, öncelikle Alevî geleneğin kendi kaynaklarından ve kavramlarından hareketle oturduğu temel zeminin açığa çıkarılması gerekmektedir. Bu bağlamda Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen Makâlât adlı eserde Kur'an ve Hz. Peygamber'le ilgili nasıl bir çerçeve çizildiğini ortaya koymak önemlidir. Zira Hacı Bektâş-ı Velî gerek Bektâşîler gerek diğer ocak mensupları nezdinde genel bir kabul görmekte ve Alevî gelenekte de Makâlât adlı eser Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilmektedir. Ayrıca İslâm'da iman esasları olarak kabul edilen unsurlardan; bir kişinin veya mezhebî ve meşrebî yapının ya da grubun dinî-kültürel kimlik ve aidiyetini belirleyen en önemlilerinin Kitap ve Peygamber olgusu olduğu hususunda şüphe yoktur.

Tasavvuf geleneğinde o yolun âdâb ve erkânını yürüten aileler ya da kişilerce kuşaktan kuşağa aktarılan ve müntesipler nezdinde hürmet edilen bir takım araç-gereçlerin saklandığı sandıklar/emanetlerin bulunduğu bilinmektedir. Çalışmamızda esas alınan Makâlât nüshası, Veliyettin Hürrem Ulusoy'un elindeki Makâlât nüshasının bir heyet tarafından orijinal metin (tıpkı basım), çeviri yazı ve sadeleştirme usulüyle yayımlanmış halidir. Bu durum, eserin Hacı Bektâş-ı Velî'ye izafe edilmesini teyit eder bir mahiyet taşımaktadır.

Ahmet Yesevî'nin Fakr-nâmesi ile büyük oranda benzerlik gösteren Makâlât, insan-ı kâmil olmak için katedilmesi gereken yolun gereği olarak görülen "Dört Kapı - Kırk Makam"ı açıklamak için yazılmış tasavvufî özellikler taşıyan bir eserdir. Makâlât'ta ele alınan ilk konu iman bahsidir. Burada iman esaslarından Allah'a, peygamberlerine, meleklere, kitaplarına ve ahiret gününe iman hususlarına yer verildiği görülmektedir. Bunlardan birine iman edilmediği takdirde kişinin imanının olmadığı da dile getirilmektedir. Burada Makâlât'ın bütün kitaplara ve peygamberlere iman etmeyi imanın şartı olarak zikrettiğini görmek mümkündür. Makâlât'ta Kur'an'la ilgili olarak gelenekteki yerleşik kabullerin ana çerçevesinin aynen muhafaza edildiği görülmektedir. Buna göre dört kitabın sonuncusu olan Kur'an, Allah tarafından Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. Makâlât'ta içinde her şeyin yâd kılındığı Kur'an'a ve dahi diğer 3 kutsal kitaba iman etmenin gerekliliğine yer verilmekte; Kur'an'a ve kitaplara inanmama hususu imanın karşıtı olan

küfür bağlamında telakki edilmektedir. Bununla birlikte Makâlât'a göre bu kitaplar arasında Kur'an farklıdır ve yeri hepsinden üstündür.

Makâlât'ta Alevî geleneğe ait bazı kaynaklarda yer alan ve daha çok Hz. Ali'nin imâmeti hakkında dile getirilen Kur'an'dan bazı ayetlerin ya da surelerin çıkartıldığını ifade için kullanılan "Kur'an'a el katıldığı" yönünde herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Bu durum söz konusu iddiaların, Makâlât geleneği dışından ve bu eserlerin yazıldığı ve istinsah edildiği dönemlerden sonraki süreçlerde görülmeye başlandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Makâlât, Kur'an'ı nasıl diğer kitaplardan üstün tutuyorsa Hz. Peygamber'i de o şekilde diğer peygamberlerden üstün tutmaktadır. Kendisi hakkında Hz. Muhammed, Hz. Muhammed Mustafa ve Hz. Peygamber gibi farklı ifadelerin kullanıldığı Makâlât'ta alemin yaratılışının onun vesilesi ile olduğu, onun nuru hürmetine yaratıldığı inancı vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'e iman edilmesinin gerekliliği, onun üstün bir şahsiyet oluşu ve ona verilen değer Makâlât'ta birçok yerde ve farklı vesilelerle zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in, ahirette Müslümanlara şefaate edeceğinin de dile getirildiği dikkat çekmektedir.

Makâlât'ta her makamda yapılması gereken şeyler anlatıldıktan sonra bunlara genellikle bir ayet -bu nüshada tekrarlarla birlikte toplam 121 ayete yer verilmiştir.- ve hadis ile delil getirildiği; fakat daha çok ayetlerin delil olarak kullanıldığı ya da örnek verildiği görülmektedir. Bu – her ne kadar eserde ayet ve hadis olarak dile getirilen bazı ifadelerin ayet ve hadis olmadığı görülse de- Makâlât'ın da ele aldığı hususları ispat açısından Kur'an ayetlerine ve hadis rivayetlerine yer vererek onların kaynaklık değerini ortaya koyduğunu göstermektedir. Makâlât'ta Hz. Peygamber'e atfen yer verilen rivayetler hakkında dikkat çeken şu hususa mutlaka işaret edilmelidir. Makâlât'ta yer verilen rivayetlerin hadis alanında itibar görmüş eserlerden alınmadığı; daha ziyade tasavvuf geleneğinde çokça kullanılan rivayetlere yer verildiği görülmektedir.

Makâlât'ta şehitlerle peygamberler arasında bir kıyaslama yaparak, şehitlerin derecesinin peygamberlerin derecesinden beş hususta farklı olduğu zikredilmiştir. Burada da Orta Asya'dan Anadolu'ya tasavvuf ekolleri arasında var olan 'gaza olgusu'nun dikkate alınması gerektiği açıktır.

KAYNAKÇA

- Abişoğulları, Seda. *Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Algül, Rıza. *Geçmiş ve Gelecek Gözüyle Alevilik "İnsandan Başka İnsandır"*. İstanbul: Can Yayınları, 1999.
- Alperen, Abdullah. "Alevî(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler". *Dem Dergi* 2/6 (2009): 76-82.
- Atalan, Mehmet. *Vîrânî Baba'nın Fakr-nâmesi'nde Dinî Unsurlar*. İstanbul: TBBD Yayınları, 2012.
- Birdoğan, Nejat. "*Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*". İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.
- Bisâtî. *Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Abrâr)*. Haz. Ahmet Taşğın. Ankara: Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yayınları, 2003.
- Cılacı, Osman. "Hacı Bektaş-ı Veli'nin Din Anlayışı ve Makalat'ındaki Yorumları Üzerine". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1993): 121-133.
- Coşan, M. Esat. *Hacı Bektaş-ı Velî ve Bektaşîlik*. Ed. Necdet Yılmaz. İstanbul: Server İletişim, 1993.
- Dalkıran, Sayın. "Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme". *Ekev Akademi Dergisi* 6/10 (2002): 95-117.
- Dindi, Emrah. *Hacı Bektaş-ı Veli'de Kur'an Anlayışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Dişkiran, Mehmet. *İnançta Devrim (Evrensel Çağrı)*. İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- Doğan, Gürani. *Alevilik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik*. İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- Ergün, Hatice. *Alevî-Bektaşî Kültüründe Kur'an-ı Kerim Anlayışı*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

- Gülşan, Hasan. *Anadolu Alevi Müslümanlığı (Paylaşımçı Yargulayıcı Ahlakçı)*. İstanbul: Can Yayınları, 2001.
- Güzel, Abdurrahman. “Ahmet Yesevi’nin Fakr-Name’si ile Hacı Bektaş Veli’nin Makâlâtı’nda Dört Kapı-Kırk Makam’ın Mukayesesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi* 2/2 (1995): 6-12.
- Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Haziray, İsmail - Ayhan, Muhlis Halis. *İsmail Sebati’den Değişler*. İstanbul: 2001.
- İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. Haz. Adil Ali Atalay. İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- Karataş, Şaban. *Şia’da ve Sünni Kaynaklarda Kur’an Taribi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1996.
- Kasır, Hasan Ali. *Peygamber Şiirleri*. İstanbul: Denge Yayınları, 1997.
- Kenanoğlu, Ali - Onarlı, İsmail. *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*. İstanbul: Hubyar Kültür Derneği Yayınları, 2003.
- Keskin, Yahya Mustafa. *Kentleşme Sürecinde Alevîlik Gelenek ve Modernizm Arasında Gelgitler –Elaşığ Örneği*. İstanbul: Kuvvâ-yı Münevver Ajans, 2009.
- Keskin, Yahya Mustafa. *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği Elaşığ Sünköy Örneği*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2004.
- Kirazlı, Ali. *Ben Bir Aleviyim*. Çorum: Aşura Yayınları, 1994.
- Koçak, Ali Rıza. *Tokatlı Alevi Halk Şairlerinde Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali Algısı*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kumru, Mirza Muhammed Naki. *Kenzü’l-Mesâib (Kumrunâme)*. haz. Adil Ali Atalay Vaktidolu. İstanbul: Can Yayınları, 1997.
- Kutlu, Sönmez. *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Kutlu, Sönmez. *Çağdaş İslamî Akımlar ve Sorunları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2008.

- Makâlât. Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Melikoff, İrene. *Uyur İdik Uyardular Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları*. Trc. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınları, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Aleviliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı İle Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair”. *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler Bektaşiler Nusayriler*. 385-398. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 455-458. İstanbul, TDV Yayınları, 1996.
- Onat, Hasan. “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”. *İslâmiyât* 7/3 (2003): 111-126.
- Öz, Baki. *Aleviliğe İftiralarla Cevaplar*. İstanbul: Can Yayınları, 1997.
- Öz, Baki. *Alevilik Nedir?*. İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1989.
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan’ın Dostları*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1984.
- Rençber, Fevzi. *Hakk Muhammed Ali Aşkı, Adıyaman Alevileri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Sarıkaya, M. Saffet. “Alevî İnanç Kültüründe Hz. Muhammed”. *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Edit. Ahmet Yaşar Ocak. 228-240. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Sinanoğlu, A. Faruk. *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Subaşı, Necdet. “Türk Modernleşmesi ve Alevîler”. *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Ed. Ahmet Yaşar Ocak. 110-121. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Şener, Cemal. *Alevilik Nedir Şaba Doğru Giden Kervan*. İstanbul: Ant Yayınları, 2000.
- Teber, Ömer Faruk. “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar”. *Anadolu’da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü*. Ed.

- Halil İbrahim Bulut. 69-80. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Tekin, Ahmet. *Hacı Bektaş Veli, Makalât, Konuşmaları, Öğütleri*. İstanbul: Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayınları, 2002.
- Tuğcu, Hüseyin. *Alevî-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hz. Muhammed*. Ankara: Genç Erenler Yayınları, 1996.
- Üçer, Cenksu. *Alevîlikte Musâhiblik*. 2. Baskı. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Üçer, Cenksu. *Anadolu'da Alevî Ocakları ve Grupları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Üçer, Cenksu. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı: 2005; 2. Baskı: 2015.
- Üzüm, İlyas. *Günümüz Alevîliği*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1997.
- Varlık, Ali Ağa. *İslâmiyetin Özü ve Alevîlik-Bektaşîlik*. İstanbul: Can Yayınları, 2000.
- Vorhoff, Karin. "Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar". *Alevî Kimliği*. Ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere. Trc. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun. 32-66. İstanbul: TVY Yayınları, 1999.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. Trc. Ünver Günay. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1995.
- Yakar, Sümeyra. *Alevîlikte Hak, Muhammed, Ali İnancı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yaman, Mehmet. *Hacı Bektaş Veli, Makalât ve Müslümanlık*. İstanbul: Ayyıldız Yayınları, 1998.
- Yeminî. *Hazreti Ali'nin Faziletnamesi*. Trc. Abbas Altınkaş. Haz. Adil Ali Atalay. İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- Yeşilyurt, Temel. "Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu". *İslâmiyât* 6/3 (2003): 13-30.
- Yıldırım, Ahmet. "Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'ân ve Sünnete Bakışı". *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik*

Sempozyumu I. Ed. Sempozyum Düzenleme Kurulu. 287-296.
Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*.
Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Yıldırım, Ahmet “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”. *Hadis ve Sîyer Araştırmaları* 4/2 (2018): 63-64.

Yıldırım, Rıza. *Geleneksel Alevîlik İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Yıldız, Harun. *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*.
Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Baskı: 2004; 2.Baskı: 2014.

Yılmaz, Ali- Akkuş, Mehmet- Öztürk, Ali. “Giriş”. *Makâlât*. Ankara:
Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2007.